

JUNG ÉS A POSZTMODERN^{*}

Edward S. Casey

Jung és a posztmodern? Első pillantásra felettebb valószínűtlen és nem sokat ígérő téma — különösen ha valakinek, mint ahogyan nekem is szándékomban áll, Jung képekről vallott felfogását központba állítani. Jung egészében véve *premodernnek* tűnik, amikor azzal foglalkozik, hogyan kell a képekről alkotott benyomást kezelni. A középkor és a görög terminológia gyakori segítségül hívása teszi mindenekelőtt nyilvánvalóvá ezt a megállapítást. A képekről vagy a fantáziákról sok helyen mint *esse in animáról* vagy a lélekben létezőről beszél. Egy 1929 januári levelében ezt írja: „Meg vagyok győződve arról, hogy az alkotó képzelet az egyetlen számunkra elérhető ősi jelenség, a psziché valódi Alapja, az egyetlen közvetlen realitás. Ezért beszélek *esse in animáról*, a létezés egyetlen formájáról, melyet képesek vagyunk közvetlenül tapasztalni.”¹

Amikor Jung a *Pszichológiai Típusokban* azt írja, hogy „*az intellektus és a res között ott van az anima, és ez az esse in anima fölöslegessé teszi az egész ontológiai érvelést*” (CW 6: par. 66, 45), nemcsak a középkori nómenklatúrát, de a középkori okfejtés egy privilegizált formáját is segítségül hívja: mint Isten esetében, a lélek (és így a lélekből származó képek) létezésének esetében is benne foglaltatik annak lényege, léte. Jóval később visszatér ehhez a ponthoz, de ezúttal a premodern görög világhoz, és egy 1949 decemberében írott levelében kijelenti, hogy „Szilárdan meg vagyok győződve arról, ... hogy a psziché *ousia* (szubsztancia, lényeg).”² Mivel Jung lényegi premisszája az, hogy a „psziché kép” (CW 13: par. 75, 50) — a lélek nemcsak hogy képekben nyilvánul meg, hanem bennük *létezik* — ebből egyenesen az következik, hogy a kép is szubsztancia: pszichikus szubsztancia, „pszichikus realitással” bír, s ennek felismerése, teszi hozzá Jung „a modern pszichológia legjelentősebb vívmánya” (CW 8: par.

^{*} A tanulmány eredeti címe: Jung and the Postmodern Condition (in.: Karin Barnaby and Pellegrino eds. 1990.: *Jung and the Hermeneutics. Toward a Hermeneutics of Culture*. Routledge, London)

¹ Jung levele Kurt Plachtehoz, 1929. január 10. C. G. Jung, *Letters*, Vol. 1.: 1906–1950. Gerhard Adler és Aniela Jaffé (eds.). *Bollingen Series*. Princeton: Princeton University Press, 1973. 60.

² Jung levele Victor Whitehoz, 1949. december 31., *ibid.* 540.

683, 354). Ez utóbbi állításból úgy tűnhet, hogy a „modern pszichológia” a görög és a középkori gondolkodók által már ismert, és pontosan leírt elképzeléseinek újrafelfedezésére korlátozódna.

Jung, eltekintve az emberben filogenetikai örökségként meglévő „archaikus” tényezőkre történő visszatérő utalásaitól, más szempontból is premodernként mutatkozik be. A nyelvre vonatkozó megjegyzései például eltávolítani látszanak Jungot attól a „nyelvészetiség” iránti túlzott érzékenységtől, melyet Gadamer a francia strukturalistákkal együtt képvisel, és amely érvelésük szerint elengedhetetlen az emberi lényeg megragadásához. „Civilizációnk — jelenti ki Jung — nagyrészt a szavakban való babonás hiedelemre épül ... A szavak képesek elfoglalni az emberek és a dolgok helyét” (CW 18: par. 1428, 625.) A képekről azt írja: szemtől szembe a képekkel „csupán a szavak használata eredménytelen” (CW 18: par. 590, 257). Erre hajlamosak lennénk azt válaszolni, hogy: Igen, de... És mielőtt válaszolnánk Jung egy döntő módosítással lép közbe: nem arról van szó, hogy az összes szót el kell különíteni a képektől, hanem csak azokat, melyeket ő „homályos tekintélyszavaknak” nevez. Milyen szavak ezek? Ezek *metafizikai szavak*, amelyeket Jung a továbbiakban így részletez: „Teljesen szándékosan hozok a pszichológiai megértés napvilágára minden olyasmit, aminek metafizikai tartalma van, és minden tőlem telhető megteszek azért, hogy az embereket megakadályozzam abban, hogy homályos tekintélyszavakban higgyenek” (CW 13: par. 73, 49).

Ezzel az utolsó kijelentéssel hirtelen egy teljesen más nyelvjátékban találjuk magunkat. Ha Jung nyelvvel kapcsolatos gyanúja, amikor képekről van szó, a sajátosan metafizikai nyelvvel kapcsolatos fenntartás, akkor szövetséget köt Heideggerrel és Derridával abban a lankadatlan erőfeszítésükben, hogy dekonstruálják a metafizikát — ami azt jelenti, hogy a metafizika nyelvét — egészen az alaptól felfelé. Ez egy igen jellegzetes posztmodern vállalkozás, és kéz a kézben halad a metafizika legsokatmondóbb alternatívájával, a fenomenológiával. Éppúgy, mint Heidegger és Derrida, akik a fenomenológiából merítették az inspirációt a közös metafizika kritikájukhoz, Jung is hasonlóképpen vélekedik: „A pszichológia nem állít fel semmilyen metafizikai »igazságot«, és nem is törekszik rá. Kizárólag a psziché fenomenológiája érdeklí” (CW 18: par. 742, 309).³

Jung egyetért a metafizika összegző törekvésének posztmodern elutasításával, főként akkor, amikor ezt a pszichére alkalmazzák: „a psziché fenomenológiája annyira színes és változatos mind formájában, mind jelentésében, hogy lehetetlenség ennek összes gazdagságát *egyetlen* tükörben visszatükröztetni, sem a mi leírásunkban megragadni az egészet. Meg kell elégedni azzal, hogy a teljes jelenség egyetlen részletére derítünk fényt” (CW 15: „Pszichológia és irodalom”, Bevezetés, 85).

Célkitűzésünket tekintve a metafizikai monizmusától a fenomenológia polimorfizmusához való elmozdulás kiemelt fontosságú — Jung olyan huszadik századi gondolkodók nézeteivel osztozik, mint Husserl, Cassirer és Wittgenstein (mindannyian „fe-

³ CW 18: par. 1738, 774; és CW 15: „*Psychology and Literature*”, 85.

nomenológiaiainak” írják le filozófiai munkájukat) — és a képek megértése szempontjából közvetlen vonatkozással bír. Jung egy 1935 szeptemberében írott levelében megjegyzi, hogy „a test épp annyira metafizikai, mint a szellem”, és hogy „a pszichikus tapasztalás az egyetlen közvetlen élmény.”⁴ Ha ez igaz, akkor a képekhez való egyedüli helyénvaló megközelítés — ami a „pszichikus élmény” elsődleges tartalmát adja — a fenomenológia lesz, amiről úgy gondolhatjuk, hogy részletekbe menő pontos leírását adja a „közvetlen élménynek”. Valójában Jung egészen addig elmegy, hogy ki mondja, szigorúan véve a pszichológiában ma „csak fenomenológia” létezhet (CW 18: par. 1738, 774). Ez azt jelenti, hogy a valódi pszichológiai kutatásban csak a képek fenomenológiájának van létjogosultsága. És épp ez az, amit feltételezhetünk a psziché esetében, ami valójában kép.

Joggal kérdezhetnénk akkor, hogy miért ragaszkodik Jung olyan nehéz metafizikai nyelvhez, mint „*ousia*” és „*esse in anima*”, amikor képekre utal, ha ennek a századnak a fenomenológiai gondolkodóival halad? Szándékosan önféjű lenne? Nem gondolnám. Heideggerhez hasonlóan (aki olyan kifejezéseket használ, mint „Létező” és „lényeg”) Jung egy ügyes manőverrel figyelmünket a nyilvánvaló premodern nyelvre irányítja, és ezzel arra kényszeríti, hogy a kép modern és posztmodern fogalma közötti lényeges megkülönböztetést megtegyük. A nyilvánvalóan *modern* posztkartezianus nézet szerint a kép csupán „a benyomás másolata”, amint azt Hume állítja, vagy Jung saját szavaival: „a külső tárgy pszichikus reflexiója” (CW 6: par. 743, 442). Éppen ez a reductív megközelítés uralkodott a nyugati filozófiában és a pszichológiában a tizenhetedik századtól egészen a tizenkilencedik századig — és ez az, ami feltehetőleg nem ad igazat Jung axiómájának, miszerint „a psziché mindenekelőtt képekből áll” (CW 8: par. 618, 325). A modern felfogás a képet nemcsak kifejezetten alsóbbrendűvé teszi ahhoz képest, ami valójában — azzal, hogy szenzoros benyomásnak vagy külső tárgyak keltette impresszióknak tekinti —, de a tényleges pszichikus képet jellel változtatja ahelyett, hogy elismerné szimbolikus jellegét. A képek premodern felfogásához (lényeg, létező, szubsztancia) való visszatérés azt a célt szolgálja, hogy a psziché autonómiájára emlékeztessen, ami az ilyen képek szimbolikus erejében mutatkozik meg — ugyanezt az autonómiát hangsúlyozza Jung, nyilvánvalóan hasonló visszatérő szándékkal, amikor a képeket és az ösztönt kapcsolja össze. Mindkét lépés, az egyik kifejezetten filozófiai, a másik lényegét tekintve biológiai, ugyanazt az alapvető célt szolgálja: a képeknek azon modern interpretációja elleni küzdelmet, amely szerint azok pusztán másolatai vagy jelei annak, amit az elmében és az elmének megjelenítenek — a psziché nélküli elmének, mivel az nem más mint a külső érzékszervi tapasztalásokból származó ikonok pusztá tartálya.

De ha a modernizmus végső elutasítását ilyen módon kívánjuk Jungnál megragadni, mi a helyzet a posztmodernnel? Tétélezzük fel, hogy a korábbi, premodern (de éppígy az archaikus) gondolkodás méltányosabban kezelte a képzeleti élet bonyolultságát és gazdagságát — annak „polimorfizmusát”, ahogy neveztem —, de hogyan le-

⁴ Jung levél Henry A. Murray-hoz, 1935. szeptember 10., *Letters*, Vol. 1.: 1906–1950, 200.

het ezt a jelenkori, posztmodern gondolkodással kapcsolatba hozni? Korábban már felfedeztük azonban annak egyik módját, hogyan kapcsolódik a posztmodernizmushoz. Ez a mód pedig Jungnak a képek fenomenológiájához történő spontán odafordulása. Ennek a fenomenológiai fordulatnak másik vonatkozása annak hangsúlyozásában lelehető fel, hogy a pszichológiában kívülről kell befelé haladni — nem pedig belülről kifelé, ahogyan azt a karteizianizmus és az empirizmus ellen lázadó romantikus költők és filozófusok tették. Jung 1921-ben azt írja, hogy a pszichológiában az a legcélravezetőbb, ha „kívülről befelé, a tudatostól a tudattalan felé, a testtől a lélek felé haladunk ... Bármiféle út vezessen kívülről befelé, a fizikaitól a pszichikusig, a kutatásnak mindenféleképpen ezt az irányt kell követnie egészen addig míg az elemi pszichikus tényeket megfelelő bizonyossággal meg nem állapítottuk” (CW 6: par. 917, p. 525.). Husserlnek a fenomenológiai módszer lényegét megragadó jelszava jut eszünkbe: „Térjünk vissza magukhoz a Dolgokhoz!” — nem említve Heideggernek azt az elképzelését, miszerint az ember „önmagán kívül” birtokolja létezésének lényegét.⁵ Lévi-Strauss azon elképzelése is eszünkbe juthat, miszerint a viszony elemi struktúrái kívül léteznek — függetlenül az adott társadalmi csoport tagjainak szándékos akcióitól: tárgyi létezésük épp annyira „személytelen” (Jung terminusában) mint maguk az őseredeti képek. A strukturalizmus struktúrái és az analitikus pszichológia képei egyaránt megelőzik és előstrukturálják az egyént, aki ezek környezetében és általuk létezik. Ezeknek a struktúráknak és képeknek a „kívüllevése” lényegét tekintve teljesen más, mint ami a korai modern elképzelésben körvonalazódik a szenzoros tapasztalat és annak ikonikus jelekben megjelenő másolatát illetően. Ez a „kívüllevőség” a világhoz vagy a kozmoszhoz tartozik ami a szimbólumok forrása, de éppúgy a psziché eredete is — maga az „objektív psziché”, ahogyan Jung nevezte.

Ez a posztmodern gondolkodási irány azonban nem vonja kétségbe a személyiség és az ego jelentőségét. Jung még azt a kijelentést is teszi, hogy „az objektív psziché a legnagyobb kozmikus csoda és a világ mint tárgy sine qua nonja” (CW 8: par. 357, 169.) és hogy „a psziché a világ tengelye: nemcsak a világ létezésének egyik nagy feltétele, de biztos állíthatjuk, hogy a létező természeti rendbe való közbelépés is, és senki nem tudja megmondani, hogy ez a beavatkozás hol fog végződni” (CW 8: par. 423, 217). Ennek kimondása nem jelent visszatérést a romantika éninflációjához; határozottan posztmodern marad — de most egy döntő gondolati fordulattal. Ez a fordulat ismert a jungiánusok előtt: az objektív psziché egyben kollektív psziché is, egyszerre preperszonális (személy előtti) és pluriperszonális (többszörösen személyes), vagy még pontosabban omniperszonális. Talán kevésbé ismert, hogy a strukturális nyelvészet operacionális premisszája is — az a premissza, amit nemcsak Lévi-Strauss, de Jakobson, Barthes, Merleau-Ponty és Derrida is aláír — természetét illetően kollektív. Saussure erről a témáról tartott székfoglaló gondolatai — melyek éppen azokban az években fogalmazódtak meg, amikor Jung előtt először körvonalazódott saját útja az analitikus pszichológia felé — arról szólnak, hogy a „beszélő tömegnek” (*la masse*

⁵ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Budapest: Gondolat, 1989.

parlante) meghatározó szerepe van a nyelv (*la langue*) alapvető formájára. A nyelv többé már nem az egyéni beszédaktus (*la parole*) kérdése, sokkal inkább az őseredeti képek hatása az elkülönült egóra. Mindkét szerző az alapvetően személytelen psziché szintjéről indul ki: a „kollektív” Jung kedvelt kifejezése, Saussure ennek megfelelő elnevezése az „intézményesített”. Ily módon — Jung időnként heroikus küzdelme ellenére, hogy a kettőt elválassza — a kép és a szó végül találkozik egymással. Az ember szintjén találkozik össze a kettő, aminek teljes elismerését csak a posztmodern gondolkodásban találjuk meg. Jung és Saussure nincs egyedül azon a törekvésében, hogy a kép és a nyelv kollektív alapját megtalálja, amit viszont nem sikerült a korai modern gondolkodásnak. Olyan eltérő módon gondolkodó tudósok kapcsolódtak hozzájuk, mint Lévi-Strauss és Chomsky, akik mindketten kiálltak a képek és a nyelv transzperszonális megalapozottsága mellett, akár a kollektív reprezentációk alakjában, akár a generatív nyelvtan univerzális szabályai formájában jelenjenek is meg. Ami igazán számít azonban, nem az irányzat története, vagy hogy személy szerint ki tartozik ide, hanem az az elképzelés, amit megtestesít. Ez az elképzelés visszatér a képekhez és a szavakhoz, a psziché spontán működésének alapjához, ami a *kép is* és a *szó is*; ezzel túlmutat a modern énfelfogás egologikus korlátain, mely nem ismerte el a kozmikus és kollektív dimenzióban létező psziché szimbolikus működésének lehetőségét.

Matolcsi Ágnes fordítása